

מהתקוממות להתקוממות - המרד הערבי והאינתיפאדה: ניתוח השוואתי*

בעוד שהמרד הערבי בשנים 1936-1939 הסתיים בלי שהפלסטינים השיגו שום מטרה מהמטרות שהציבו לעצמם, הרי את האינתיפאדה הראשונה הם הצליחו לתרגם לשורה של הישגים מדיניים. את ההישג של האינתיפאדה בהשוואה למרד הערבי ניתן לייחס, בין היתר, להצלחתם של הפלסטינים להסיק את המסקנות הנכונות מהמרד שנכשל וליישמן באינתיפאדה. למשל: לשמור בכל מחיר על תמיכת האוכלוסייה, להשתית את המאבק על פעילות עממית ולא מזוינת

רס"ן גדי

באופן גלוי נגד השלטונות וניהלו מאבק מזויין ממושך, שנשא אופי של התקוממות עממית. התקוממות זו, שכוונה נגד השלטונות הבריטיים, הייתה תולדה של המאבק על השליטה בארץ-ישראל בין התנועה הלאומית הערבית לתנועה הלאומית היהודית. הערבים נקטו אמצעים אלימים כדי לסכל את ביסוס מעמדם של היהודים בארץ-ישראל וכדי להשיג הישגים מדיניים מול השלטונות. האינתיפאדה, שפרצה יותר מארבעה עשורים מאוחר יותר, ביטאה מגמה דומה, אלא שבשנות ה-80 כבר היו השלטונות והתנועה הלאומית היהודית אותה יישות, דהיינו בזירה נמצאו שני שחקנים בלבד. מאמר זה גורס כי הגורמים שהביאו לפרוץ האינתיפאדה היו קיימים גם בתקופת המרד הערבי. יתר על כן, הזהות הרבה בין שתי המרידות מאפשרת ליישם לקחים מאירועי 1936 לאירועי הימים האלה. ההשוואה בין שני האירועים לוקחת בחשבון שני הבדלים עיקריים: השוני בין התקופות (בתחום החברתי, הפוליטי,

מאמר זה גורס כי הגורמים שהביאו לפרוץ האינתיפאדה היו קיימים גם בתקופת המרד הערבי. יתר על כן, הזהות הרבה בין שתי המרידות מאפשרת ליישם לקחים מאירועי 1936 לאירועי הימים האלה

מבוא

המאבק הישראלי-פלסטיני מתאפיין במספר ציוני דרך בולטים. אחד מהם הוא האינתיפאדה, שיש הרואים בה לא רק את שיאו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אלא גם אירוע חסר תקדים. הגורסים כך טוענים שזו הפעם הראשונה שהמון ערבי מאורגן בארץ-ישראל מנהל מאבק ממושך לעצמאות נגד כובש זר. אולם עיון קצר בהיסטוריה מלמד כי לאינתיפאדה שפרצה ב-1987 היה מודל שאותו היא יכולה הייתה לחקות: המרד הערבי שפרץ ב-

1936. ואכן ישנם חוקרים אחדים הרואים במרד הערבי את האינתיפאדה הראשונה. תפיסה זו נשענת על כך שב-1936 יצאו ערביי ארץ-ישראל לראשונה

קצין מודיעין

התקשורת (וכו') והשוני במספר הגורמים המעורבים.

מאמר זה מנסה להסביר מדוע מאבקים בעלי מאפיינים דומים הסתיימו בצורה כה שונה: בעוד שהמרד של 1936 הסתיים בלי שהפלסטינים השיגו הישגים מדיניים של ממש, הרי בעקבות האינתיפאדה היו להם הישגים מדיניים חשובים. סוגיה זו נבחנת בעזרת בחינתם של שני מרכיבים: פעילות הערבים ותגובת השלטונות.

מאמר זה משווה בין המרד הערבי לאינתיפאדה הראשונה, ובסיומו ישנה התייחסות ראשונית גם לאינתיפאדת אל-אקצא, כפי שהשתקפה בחודש הראשון שלה.

פרק 1 - הרקע ההיסטורי למרד הערבי ולאינתיפאדה

א. הרקע לפרוץ המרד הערבי

ההתקוממות העממית המזוינת, שהתחוללה בשנים 1936-1939, הייתה המשכו של המאבק שקיבל אופי אלים מאז 1919, ושמטרתו הייתה למנוע את הקמתו של בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל. בהתקוממות זו התכוונו הערבים למשוך את אור הזרקורים בזירה הבינלאומית ובכך להשיג הכרה כיישיות לאומית עצמאית. המרד הערבי היה הגל החמישי בסדרה של התנגשויות בין-עדתיות שיזמו הערבים. האלימות הופנתה תחילה נגד התגברות העלייה וחדוש ההתיישבות היהודית ובהמשך היא כוונה כלפי השלטון הבריטי שאיפשר התבססות זו.

במקביל לאירועים האלה חל בשנות ה-30 שינוי במבנה ההנהגה הערבית: בעוד שהוועד הפועל הערבי הלך והתפורר, הוקמו תחתיו שש מפלגות, שהחשובות שבהן היו "ההגנה הלאומית" של הנשייבים, "המפלגה הערבית הפלסטינית" של החוסיינים וה"איסתקלאל", שהייתה הקיצונית ביותר - בין היתר משום שהיא לא ייצגה משפחה מסוימת, אלא אידיאולוגיה בלבד. המפלגות התחרו ביניהן על הבכורה ויצרו הקצנה ופילוג ברחוב הערבי.

את ניצני המרד הערבי ניתן לראות כבר במאורעות 1929, שבהם יצרו הפלסטינים לראשונה את הקשר בין היסוד הדתי לבין ההתנגדות הלאומית. ב-1933 פרצו פעם נוספת מהומות - הפעם על רקע טענות הפלסטינים נגד הגידול במספר העולים היהודים. הבריטים, שהבינו כי המהומות מכוונות גם

ד"ר יצחק

נגדם, דיכאו אותן במהירות. ב-1935 היו מספר אירועים - במישור המקומי והבינלאומי - שהחישו את פרוץ המרד הערבי.

במישור המקומי יש לציין את חיסול עז א-דין אל-קסאם וכנופיותיו בנובמבר 1935 בקרב יעבד בהרי השומרון. בעקבות החיסול יצאו הפלסטינים לראשונה בקריאה להילחם נגד השלטון הבריטי. ראוי לציין כי בכל העולם הערבי ניכרה באותה תקופה מגמה של התחזקות הרגשות הלאומיים, וערביי ארץ-ישראל השתלבו במגמה זו.

במישור הבינלאומי נמשכה התחזקות המדינות הפשיסטיות על חשבון הדמוקרטיות, ובכללן בריטניה, שלא הצליחה למנוע את כיבוש חבש בידי האיטלקים. התפתחות זו פגעה בכושר ההרתעה של בריטניה במזרח התיכון. התהליכים האלה הולידו את מסמך הדרישות, שמסרו ראשי המפלגות הערביות בארץ ב-25 בנובמבר 1935 לידי הנציב העליון. המסמך כלל שלוש דרישות:

1. הקמת שלטון דמוקרטי ערבי.
 2. איסור להעביר קרקעות ליהודים.
 3. הפסקה מיידית של העלייה היהודית.
- מסמך זה נחשב לציון דרך במאבק הלאומי הפלסטיני, ולאחריו הייתה ההתפרצות הגדולה רק שאלה של זמן.

ב. הרקע לפרוץ האינתיפאדה

רעיון הלאומיות הפלסטינית זכה לתנופה מחודשת רק לאחר מלחמת ששת הימים, עם כניסתו לזירה של אש"ף. להלן השלבים המרכזיים בין המלחמה לפרוץ האינתיפאדה:

1. השינוי במעמד אש"ף והשימוש בנשק הפיגועים (1970-1974). תבוסת צבאות ערב גרמה להתייחסות חדשה לאש"ף מצד הפלסטינים בארץ-ישראל ובפזורה. הוא נתפס כגורם היחיד, אשר יכול היה להמשיך לשמר את הממד האלים בסכסוך הישראלי-פלסטיני - ממד שנחשב לכלי המרכזי להשגת מטרותיו של העם הפלסטיני. הארגון ביצע פיגועים רבים נגד מטרות ישראליות בפנים הארץ, בגבולות ובחור"ל.

2. הפיגועים מהווים כלי להשגת יעדים מדיניים (1974-1978). ניצניו של תהליך מדיני במזרח התיכון לאחר מלחמת יום הכיפורים הביאו לתמורה מסוימת גם באש"ף: המאבק המזוין הפסיק להיות יעד בפני עצמו והחל לשרת תכלית מדינית.

3. מלחמת לבנון (1982) והשלכותיה. מלחמת לבנון יצרה מצב חדש, שבו הוסט

מכונית משורינית בריטית מדגם "רולס רויס"

אז: מכונית משורינית בריטית מדגם "לנצ'סטר"

בארץ-ישראל והקימו יישובים חדשים. הקיצונים הערבים סברו כי יש לאחוז בנשק כדי לשמור על אופיה הערבי של הארץ.¹

ערב האינתיפאדה נמשכה מדיניות ההתנחלות של ישראל. מה שהחל לאחר מלחמת ששת הימים כהתיישבות בנקודות אסטרטגיות, הפך בשנות ה-80 למפעל התיישבות נרחב. הפלסטינים ראו בכך השתלטות על קרקעות ערביות ו"סיפוח זוחל" שדוחק את רגליהם.

ב. מצוקה ופערים חברתיים-כלכליים

ערב המרד הערבי חששו הפלסטינים – ובמיוחד בני המעמד הנמוך – שהעלייה היהודית תגזול מהם פרנסה בשל מדיניות "כיבוש העבודה" שנקטה ההנהגה העברית.²

האינתיפאדה פרצה דווקא כאשר הסתמנה עלייה ברמת חייהם של הפלסטינים בשטחים. אולם הפער בינם לבין היהודים נותר עדיין בעינו. "הדבר בלט במיוחד בקרב תושבי מחנות הפליטים, שם נותרה מצוקה קשה".³

ג. ייאוש מהשלטון

תחושת הייאוש בקרב הפלסטינים ערב המרד הערבי נבעה משלוש סיבות: מדיניותו של הנציב הבריטי, שנחשב לתומך בעלייה היהודית, מתן העצמאות למצרים ולעיראק, אך לא לפלסטינים, והתעלמות הבריטים מהמסמך שהגישו להם הפלסטינים ב-1935 ושבו דרשו הכרה לאומית. כל אלה הביאו את הפלסטינים להכרה כי השלטון הבריטי לא יקדם את שאיפותיהם הלאומיות, וכי עליהם לפעול במישורים אחרים.

ערב האינתיפאדה הגיעה האוכלוסייה הפלסטינית לתחושה שהיא הגיעה לקצה גבול יכולתה לחיות תחת הכיבוש הישראלי. לאחר 20 שנות כיבוש הגיעו הפלסטינים בשטחים להכרה שעליהם לקחת את גורלם לידיהם, שכן שום ישועה לא תבוא להם מגורמים חיצוניים – גם לא מאש"ף

בסיס הכוח של אש"ף מלבנון לשטחים תוך הכוונה מתונים ומירדן. מגמה זו הייתה חלק משינוי תפיסתי: ראשית, סילוק צה"ל מרוב השטחים שכבש בלבנון הוכיח לפלסטינים שלוחמה מהפכנית עממית מביאה לתוצאות ממשיות, וכי אפשר באמצעותה לקדם את הקמתה של ישות פלסטינית עצמאית. שנית, המלחמה פגעה ביכולת ההרתעה של ישראל, ופחת החשש מעימות חזיתי עימה.

4. התגבשותה של תשתית לאומית פלסטינית בשטחים

– שלב ההתארגנות המוסדית (1983-1987). פעילים של הפת"ח ושל ארגונים פלסטיניים אחרים מתבססים בתקופה זו בירדן – גם למטרות פיגועים בישראל, אך בעיקר כדי לבנות תשתית פוליטית-חברתית בשטחים. הושם דגש על הקמת מסגרות ארגוניות לנוער (למשל, ה"שביבה" של הפת"ח), לפועלים ולסטודנטים, והוקמו הנהגות אזוריות, שעמדו בקשר ישיר עם הפזורה. כך הצליחו הארגונים לבסס את

אחיזתם בשטחים באמצע שנות ה-80. ביטחונם העצמי גבר, ועימו הקצין העימות עם צה"ל. במאי 1987 הכריזה תנועת ה"שביבה" על סגירת מחנה הפליטים בלטה בפני כוחות צה"ל כדי להמחיש את שליטת הארגונים בו ולתת דוגמה למחנות פליטים אחרים. צה"ל לא הצליח למנוע את המהלך.

אירוע זה ותהליכים נוספים שנסקרו הביאו לכך שההתפרצות הכוללת בשטחים הפכה במחצית השנייה של 1987 לבלתי נמנעת.

פרק 2 – השוואת הסיבות לפרוץ המרד הערבי והאינתיפאדה

א. סוגיית הקרקעות

ערב המרד הערבי התגבר חששם של הפלסטינים מפני הפרת המאזן הדמוגרפי לרעתם בעקבות גל ההגירה היהודי הגדול בשנות ה-30. בעקבות גל זה רכשו היהודים אדמות נוספות

ג'יפ "סופה" ממוגן

איתפיאדת אל-אקצא: "האמר" בשטחים

מהתקוממות להתקוממות – המרד הערבי והאינתיפאדה: ניתוח השוואתי

במדיניות השלטונות, ולכן הטיפו לאגירת נשק ולביצוע אימונים צבאיים. על נחרצות הצעירים אל מול הססנות המנהיגים אמר אחד מאנשי הכנופיות: "העם הוא אשר גרם לפרוץ האירועים ביפו, הוא שהכריז על השביתה הכללית, הוא שהקים את הוועדות הלאומיות. אף אחת מהמפלגות הגדולות לא נטלה חלק בשביתה בראשית המרד, כי מנהיגיהן היו מסוכסכים והם הצטרפו למרד מאוחר יותר".⁵

בשנים שבין מלחמת ששת הימים לפרוץ האינתיפאדה גדל דור חדש של צעירים, שלא הכירו את השלטון הירדני והמצרי ולא חוו את טראומת הכיבוש והגירוש של הוריהם ב-1948. הצעירים, ובעיקר חברי הפת"ח, התקוממו נגד הוריהם ונגד העילית הפוליטית על שסייעו לישראל לשמור על שלטון הכיבוש שלה במקום להתנגד לו.⁶ אותם צעירים, שסיימו את לימודיהם באוניברסיטאות ונותרו חסרי תעסוקה, הפכו לנושאי הדגל של אש"ף בשטחים ולגורמים הפעילים ביותר באינתיפאדה.

ערב האינתיפאדה צמחה לבשלות האידיאולוגית במקביל לבשלות הארגונית. לכן כאשר פרצה האינתיפאדה, ליוו אותה מהרגע הראשון מוסדות וארגונים תומכים, שאיפשרו להנהגת ההתקוממות לבצע ביעילות את מדיניותה

1. הגעה לבשלות

מרד עממי מתרחש רק לאחר תהליך ארוך ומורכב, הכולל הגעה לבשלות אידיאולוגית וארגונית. ערביי ארץ-ישראל הגיעו בשנות ה-30 של המאה הקודמת לבשלות אידיאולוגית לפני שהגיעו לבשלות הארגונית.

מוסדות ההתקוממות, ובראשם הוועד הערבי העליון, הוקמו רק מספר ימים לאחר פרוץ האירועים. חוסר ארגון זה היה בעוכרי מנהיגיו של המרד והקשה עליהם לכוונן בצורה יעילה.

ערב האינתיפאדה צמחה לבשלות האידיאולוגית במקביל לבשלות הארגונית.⁷ לכן כאשר פרצה האינתיפאדה, ליוו אותה מהרגע הראשון מוסדות וארגונים תומכים, שאיפשרו להנהגת ההתקוממות לבצע ביעילות את מדיניותה.

וממדינות ערב. ב-1988 אמר ראש ממשלת ירדן, זייד א-ריפעי: "מה שקרה בשטחים לא היה ניתן למניעה... הפלסטינים הגיעו לנקודה שבה אין הם יכולים לסבול עוד את המשך הכיבוש".⁴

ד. שחיקה בכוח ההרתעה של השלטונות

כוח ההרתעה של בריטניה במזרח התיכון נפגע קשות ערב המרד הערבי הן בשל נכונותה לחתום ב-1936 על הסכם חדש עם מצרים, שקידם את שאיפותיה לעצמאות מלאה, והן בשל חוסר האונים שהפגינה נוכח פלישת איטליה לאתיופיה. האירועים באתיופיה השתלבו בתחושה הכללית, שהדמוקרטיה – ובהן בריטניה – מצויות בנסיגה כללית מול הכוחות הפשיסטיים. שחיקת כוח ההרתעה של צה"ל ערב האינתיפאדה נבעה בעיקר מהנסיגה מרוב שטחה של דרום לבנון. הפלסטינים ראו בנסיגה זו, שנעשתה תחת לחץ הארגונים השיעיים בלבנון, הוכחה לכך ש"ישראל מבינה רק את שפת הכוח", וכי רק התקוממות עממית תביא להישגים.

סיבה נוספת לשחיקה היא הימנעותו של צה"ל מדיכוי אקטיבי של המהומות ומכניסה למחנות הפליטים. כתוצאה מכך למדו הפלסטינים כי ניתן להתמודד עם חיילי צה"ל ללא חשש.

ה. צמיחת הנהגה חדשה משכילה ורדיקלית

בשנים שלפני המרד הערבי – בשלהי שנות ה-20 ובראשית שנות ה-30 – צמח דור פלסטיני צעיר, משכיל ולאומני, שהסתייג מדרכי מאבקה של הנהגה הוותיקה, שנתפסו כהססניות ומתונות מדי. לכן הקימו המשכילים הרדיקלים ארגונים חדשים – דוגמת מפלגת ה"איסתקלאל" ו"ועידת הנוער הערבי" – כדי שינהלו את המאבק הלאומי. הרדיקלים טענו שרק בכוח הזרוע אפשר יהיה להביא לשינוי

פרק 3 - ניתוח השוואתי של פעילות הערבים ותגובת השלטונות בשני האירועים

א. פעילות הפלסטינים במרד הערבי ובאינתיפאדה

אז: כוח בריטי מבצע סריקה בשומרון

התמיכה הבלתי מסויגת של האוכלוסייה בהתקוממות חיזקה את מנהיגי האינתיפאדה ושיפרה את סיכוייהם לממש את מטרותיהם. "ההבדל הבולט בין הצלחת הערבים באינתיפאדה לבין כישלונם במרד הערבי נעוץ בכך שבאינתיפאדה הצליחו מנהיגיה לרתום כמעט את כל רובדי האוכלוסייה למאבק"¹².

3. אחדות פנימית

אחדות פנימית מסייעת רבות להשגתו של ניצחון במאבק לאומי. בעת המרד הערבי סבלו הפלסטינים ממאבקים פנימיים קשים בתוך הנהגתם, שנחלקה בין החוסיינים לנששיבים. ראשי הכנופיות (שנתמכו על-ידי החוסיינים) הפעילו טרור נגד המתונים. בתגובה החלו הגורמים המתונים (שהשתייכו לנששיבים) להסגיר פעילי מרד לידי הבריטים ובהמשך אף הקימו את "כנופיות השלום"¹³ - צעד שסימל את דעיכתו של המרד.

באינתיפאדה קבעו הפלסטינים גוף אחד שינהל את הפעילות ויגייס את כל שכבות האוכלוסייה. בדרך זו נשמרה האחדות הפנימית. "סוחרים ובעלי עסקים היו חלק אינטגרלי מהמאבק"¹⁴. כמו כן נעשו פעולות למניעת מעשי רצח פנימיים - תופעה שהתגלתה כהרסנית במיוחד בעת המרד הערבי.

הגיבוש בשורות המתקוממים באינתיפאדה עלה בכל היבט על זה ששרר במרד הערבי. ההבדל המהותי בין שני המאבקים מרמז שלקחי המרד הערבי נלמדו היטב על-ידי מנהיגי האינתיפאדה.

4. שליטת ההנהגה

סכסוכים ופילוגים בשורות ההנהגה הפלסטינית בעת המרד הערבי פגעו ביכולתה להנהיג ולכוון את המרידה. הוועד הערבי העליון, שהוקם בלחץ האירועים, לקה בחוסר הסכמה על דרכי הפעולה. כתוצאה מכך היו הפעילים בשטח מבולבלים לעיתים באשר לדרכי הפעולה שיש לנקוט, ולכן ביצעו לעיתים קרובות פעולות עצמאיות, שלא עלו בקנה אחד עם המדיניות המוצהרת של ההנהגה. ככל שנתמשך המרד, והתחזק מעמדם של ראשי הכנופיות, כך התרופפה שליטת ההנהגה.¹⁵ אובדן השליטה הביא להתערבותם של גורמים ערביים חיצוניים בנעשה בארץ-ישראל, וכך איבדה ההנהגה הפלסטינית את עצמאותה ואת יכולת התמרון שלה.

1. שיטות המאבק - אופי ההתקוממות מיקומה ושיטותיה

כל אימת שמתנהל מאבק בין שני גורמים שאינם שווים בעוצמתם, מחפש לעצמו הצד החלש שיטות לחימה שיקזזו את עוצמתו של הצד החזק. בשנתו הראשונה התאפיין המרד הערבי בפעילות פסיבית - בעיקר שביתות והפגנות בערים. בהמשך שינתה ההתקוממות העממית את פניה והפכה למאבק אלים ומזוין. "מרכז הכובד עובר מהערים לאזורים כפריים ומתאפיין בפעולות גרילה המבוצעות בידי כנופיות חמושות"⁸.

המעבר למרד מזוין הקלה על הבריטים להתמודד איתו. לקחי המרד הערבי עמדו לנגד מנהיגי האינתיפאדה, ולכן הם עשו כל מאמץ כדי לשמר את אופיה העממי של ההתקוממות לכל אורך המאבק. "מנהיגי האינתיפאדה הבינו כי שיתופם של כל רובדי האוכלוסייה, בכללם נשים וילדים", הוא אמצעי העולה אף על שימוש בנשק חם, שכן באמצעותו יצליחו לנטרל את היתרונות היחסיים של הצבא הסדיר.⁹

שימור אופיה העממי של האינתיפאדה היה סיבה מרכזית להצלחתה לעומת כישלונו של המרד הערבי.

2. תמיכת האוכלוסייה

תמיכת האוכלוסייה הרחבה בהתקוממות עממית ובלחימת גרילה היא תנאי להצלחתן. בתחילת המרד הערבי נהנו המורדים מתמיכת האוכלוסייה, וזו סיפקה להם כספים ואספקה. ככל שהתמשך המאבק, נטו המורדים יותר ויותר שלא להתחשב בצורכי האוכלוסייה: שביתות ארוכות נכפו על הסוחרים ועל התושבים, ופעולות טרור הופנו נגד מי שסירבו לסייע באופן פעיל.¹⁰ בתגובה התרחקה האוכלוסייה מהמאבק והסירה את תמיכתה מהמורדים. כתוצאה מכך פחתו מאוד סיכויי ההצלחה של המורדים.

מנהיגי האינתיפאדה, לעומת זאת, נמנעו מלהכריז על שביתות ממושכות כדי למנוע פגיעה בסוחרים¹¹ ועשו מאמץ לבלום את הטרור הפנימי ההרסני, שעלול היה פעם נוספת להביא לאובדן התמיכה של האוכלוסייה במאבק.

אז: פלוגה בריטית סורקת כפר

הציגו תמונה של כובש ישראלי חזק מול עם פלסטיני חלש – מה שעורר אהדה לעניין הפלסטיני ותרם להגברת הלחץ על ישראל לפתוח במשאומתן מדיני עם המתקוממים.

ב. פעולות השלטונות נגד המתקוממים במרד הערבי ובאינתיפאדה

1. ההפתעה והתגובה הראשונית לאירועים

נקודת הפתיחה של שני הצבאות, הבריטי והישראלי, הייתה זהה במרד הערבי ובאינתיפאדה: שניהם הופתעו; שניהם סבלו ממחסור בכוחות מתאימים לטיפול באירועים; ושניהם היו כפופים להנהגה מדינית שלא ידעה בתחילה איך לטפל באירועים. אולם בניגוד לזהות שבנקודות הפתיחה, התגובות של שני הצבאות היו שונות, ומכאן גם השוני בתוצאותיהן של שתי המרידות.

כבר בשלביו הראשונים של המרד הערבי הורו השלטונות הבריטיים לצבא להימנע מירי לא הכרחי. מניסיונם ברחבי האימפריה הבינו הבריטים כי ירי לא הכרחי מלבה את היצרים, מקשה על השלטת הסדר ומגביר את העוינות ואת חוסר האמון כלפי השלטון.²⁰

המדיניות הסבלנית של הבריטים לא הוכיחה את עצמה ובהמשך המאורעות תיגבר הצבא הבריטי את כוחותיו והפעיל יד קשה נגד המורדים. עם זאת לכל אורך המרד נמנעו הבריטים מלהפעיל נשק חם כלפי המפגינים.

ישראל הופתעה מהאינתיפאדה והגיבה עליה באיטיות. הוראות סותרות ומבלבלות, עיכוב בתגבור הכוחות וחוסר באמצעים לא קטלניים לפיזור הפגנות²¹ הביאו לשימוש גובר בנשק חם, לנפגעים רבים, לליבויו היצרים ולהסלמה. השימוש הרב בנשק חם נגד מפגינים גם שירת היטב את ההסברה הפלסטינית.

2. שמירה על היוזמה

לבריטים היה ניסיון רב בדיכוי מהומות ברחבי האימפריה, ולכן הם הבינו מייד מה עומד מולם, מה צריך לעשות ומעל לכול מאילו שגיאות יש להימנע. הבריטים ידעו מהרגע הראשון שעליהם ליטול את היוזמה לידיהם, אם כי הם נזקקו לשנה שלמה עד שעלה בידיהם לעשות זאת. לקברניטי המדינה ולמפקדי צה"ל, לעומת זאת, לקח זמן רב לעכל את משמעות האירועים ולקבוע דרכי

באינתיפאדה העבירה ההנהגה מסרים אחידים ככל שניתן לפעילי השטח וקבעה שיש למנוע בכל מחיר פעילות עצמאית של הוועדות המקומיות, במיוחד אם פעילויות אלה עומדת בסתירה למדיניות ההנהגה. לפי מדיניות זו נקבע כי "רק

גוף אחד ינהל את ההתנגדות",¹⁶ וכך נמנעו טעויות העבר. הצלחת הפלסטינים באינתיפאדה בולטת במיוחד על רקע העובדה "שבשני האירועים [האינתיפאדה והמרד הערבי] הופתעו מנהיגי הפלסטינים – חאג' אמין אל-חוסייני מצד אחד ויאסר ערפאת מצד שני – מהעיתוי שבו פרצו המאורעות".¹⁷

5. פעילות הערבים מול התקשורת והמאבק על דעת הקהל

לתמיכתה של דעת הקהל המקומית והבינלאומית יש משקל מכריע בהצלחתם של מורדים להגשים את מטרותיהם. הן במרד הערבי והן באינתיפאדה הבינו הערבים את חשיבות התקשורת במאבק, אך הפעולות שנקטו בתחום זה היו שונות – מה שהביא להבדלים המשמעותיים בתוצאות.

המורדים של 1936-1939 איבדו כעבור זמן מה את תמיכתה של דעת הקהל המקומית בשל השימוש המרובה שעשו בנשק חם ובשל פגיעתם באזרחים. הפלסטינים גם נכשלו במאבק על דעת הקהל העולמית. הם אומנם הקימו משרד הסברה בלונדון,¹⁸ אך לא זכו לאהדה בשל פגיעותיהם בחיילים בריטים. יתר על כן, פגיעת הערבים באזרחים יהודים חפים מפשע הביאה להצגתם בתקשורת כגורם החזק הפועל באכזריות מול הגורם החלש. ואם לא די בחוסר אהדתה של דעת הקהל העולמית, הרי גם מדינות ערב נמנעו מלהביע תמיכה חד-משמעית במרד.

באינתיפאדה כבר הבינו הפלסטינים שכדי לנצח עליהם קודם כול לגייס לצידם את דעת הקהל העולמית. פעילותם

בשבועות הראשונים של האינתיפאדה אכן כוונה למטרה זאת: הם נמנעו מלהשתמש בנשק חם ושילבו בהפגנות הרבה מאוד נשים וילדים, שמצטלמים היטב – במיוחד אם הם ניצבים מול חיילים. התוצאה הייתה שכבר בשלבים הראשונים של האינתיפאדה הצליחו הפלסטינים להעלות את מאבקים לראש סדר היום העולמי. תמונות הפצועים וההרוגים הפלסטינים שודרו בכל כלי התקשורת בעולם,

אז: תחקור של מקומי

מסודרת נגד התקוממות עממית. הכוחות לא הוכשרו לטפל בהתפרעויות ולא ידעו כיצד יש להתמודד עם שביתות ועם הפגנות המוניות. בהעדר תורת לחימה ואמצעים מתאימים נקלעו לא פעם חיילי צה"ל למצבים, שבהם נאלצו לירות במפגינים בלי להבין את

המשמעויות הטמונות בכך. התוצאה הייתה הרסנית: ההפגנות רק התחזקו, והיצרים רק התלהטו. מנקודה זו הפכה השלטת סדר למורכבת יותר, מכיוון שצה"ל הוצג ככובש אלים ואכזרי. רק לאחר שנוכחו קברניטי מערכת הביטחון מהו הנזק שנגרם מהעדרה של תורת לחימה במקרה של התקוממות עממית, מינה סגן הרמטכ"ל "צוות שיכתוב תו"ל להתמודדות עם אירועי בט"ש באיר"ש ובאזח"ע".²⁵ אך בהעדר תורת ביטחון מסודרת התו"ל לבדו לא איפשר לכוחות צה"ל להתמודד ביעילות עם האינתיפאדה.

4. ניסיון השלטונות לערער את האחדות הפנימית הערבית

כבר הבריטים הבינו שהלחימה נגד התקוממות עממית מחייבת אותם לגבש תוכנית כוללת, שיש בה לא רק מרכיבים צבאיים, אלא גם פעולות פוליטיות וחברתיות לצד לוחמה חשאית מגוונת, שמטרתה לזרוע פירוד בשורות המורדים.

גם בצה"ל הבינו את חשיבותם של העקרונות האלה, אולם בעוד שהבריטים הצליחו לפורר את המורדים, כשלה בכך ישראל. הסיבות לכך נעוצות בהבדלים בין דרכי הפעולה של הרשויות הבריטיות והישראליות. במדד הערבי הבינו הבריטים שעליהם לפעול במספר מישורים: ראשית, לשמור על קשרים עם המנהיגות המתונה ולסייע לאוכלוסייה המתונה. שנית, לתקוע טריז בתוך ההנהגה הערבית תוך יצירת פילוגים במחנה הערבי. הופעת "כנופיות

השלום" סימלה את הצלחתה של המדיניות הזאת. שלישית, ליצור פירוד בין ההנהגה לאוכלוסייה ולעורר אי-אמון בין האוכלוסייה למורדים תוך הבהרה שהתושבים השלווים הם שמשלמים את מחיר מעשיהם של המורדים. הבריטים פעלו גם במישור הבינעירי בכך שרתמו מלכים ערבים פרו-בריטים לריסון המהומות.²⁶

התוצאות דיברו בעד עצמן: המרד הערבי גווע בעקבות סכסוכים פנימיים בתוך הנהגתו, בגלל הטרור הפנימי ובהעדר

תגובה הולמות. תקופת הבלבול הממושכת הקשתה מאוד על צה"ל ליטול את היוזמה מידי המתקוממים.

המאפיין הבולט ביותר של הכוחות הבריטיים מייד עם פרוץ המרד הערבי הוא הריסון שהם נקטו – מה שהקנה לדרג המדיני חופש תמרון. מאפיין

נוסף הוא החתירה המתמדת שלהם לנטילת יוזמה.²² לאחר שזו הושגה, המשיכו הבריטים לפעול בדינמיות כדי לשמור את היוזמה אצלם "ולנצל את העדר היוזמה של הערבים", כפי שביטא זאת מפקד כוח החירום הבריטי בארץ-ישראל.²³ באינתיפאדה לא הצליח צה"ל לשחזר את הישגי הבריטים בתחום השמירה על היוזמה. אובדן היוזמה בימים הראשונים לאינתיפאדה היה בעוכרי הצבא. הדרג המדיני בראשות שר הביטחון אומנם הבין כי יש חשיבות עצומה בנטילת היוזמה והורה לדרג הצבאי לבצע מגוון של פעולות כדי ליטול את היוזמה לידיהם, אולם ההישגים בשטח היו דלים. "הפלסטינים – בסיוע הצלחתם בתקשורת ובדעת הקהל העולמית – הצליחו לשמור כמעט לכל אורך האינתיפאדה את היוזמה בידיהם".²⁴

בנקודה זו נעוץ ההבדל בין צה"ל לבריטים: צה"ל נגרר אחרי האירועים; הבריטים – החל משנתו השנייה של המרד – הכתיבו את אופיים והצליחו להיות מובילים במרבית האירועים.

3. דפוסי פעילות, תו"ל והפקת לקחים

בהשוואת דפוסי הפעילות והפקת הלקחים במהלך האירועים ניתן לראות קווי דמיון רבים בין הצבא הבריטי לצה"ל – החל מקביעת דפוסי הפעילות והתאמתם למצב המשתנה בשטח, דרך עריכת דיונים והפקת לקחים ושימוש מגוון ומשתנה באמל"ח.

ההבדלים קשורים בעיקר

לנושא התו"ל והבנת אופי השימוש באמצעים השונים (ירי באש חיה, לדוגמה) בשלב הראשוני של האירועים.

פרוץ המרד הערבי אומנם הפתיע את הבריטים, אך לא הכריעם, מכיוון שלבריטים הייתה תורת לחימה מסודרת שנבנתה על בסיס ניסיונם המצטבר בדיכוי מהומות ברחבי האימפריה. הם הבינו שכדי לדכא את המהומות יש להפעיל מסה של כוחות תוך הימנעות משימוש בנשק חם. כשפרצה האינתיפאדה, לא הייתה לצה"ל תורת לחימה

תקופת האינתיפאדה: תחקור של מקומי

תמיכה של מדינות ערב. גם השלטונות הישראליים ניסו לערער את האחדות הפנימית של המתקוממים באינתיפאדה, אך נכשלו בכך. צה"ל אומנם נקט פעולות הדומות לאלה שנקט השלטון הבריטי, אך פעל בנסיבות קשות יותר. ראשית, ההנהגה של המרד

הערבי הייתה מלכתחילה מפולגת ומפוצלת – מה שהקל מאוד על הבריטים את המלאכה. כל מה שהיה עליהם לעשות הוא רק להרחיב את הבקעים הקיימים. פיצולים כאלה לא היו קיימים בהנהגה הפלסטינית באינתיפאדה, וכאשר "ישראל ניסתה לתקוע טריז בין המפקדה הלאומית והחמאס ולתעל את המאבק לסכסוכים פנימיים, הדבר לא עלה בידה".²⁷ שנית, ישראל לא השכילה לטפח הנהגה מתונה ואף אסרה רבים ממנהיגי הערבים בתחילת האינתיפאדה. כאשר היא רצתה לנהל משא-ומתן עם ההנהגה הזאת, היה זה כבר מאוחר מדי: השליטה הייתה נתונה בידי אש"ף ותומכיו בהנהגה המקומית בשטחים, והמחיר עלה.

5. פעילות השלטונות מול התקשורת והמאבק על דעת הקהל

התקשורת ודעת הקהל הם מרכיבים מרכזיים בעת לחימה של שלטון נגד התקוממות עממית. יש הסוברים כי בנסיבות כאלה התקשורת היא לא רק אמצעי אלא שדה הקרב עצמו. כבר בתקופת המרד הערבי היה לתקשורת תפקיד מרכזי ביצירת דעת קהל ובהשפעה על עיצוב המדיניות. באינתיפאדה מילאה התקשורת תפקיד מרכזי ומשמעותי הרבה יותר בשל ההתקדמות העצומה שהתחוללה בטכנולוגיה של התקשורת ובהשפעתה על האירועים. בכל הנוגע לטיפול בסוגיית התקשורת ישנו דמיון רב בין הבריטים לישראלים. הן ממשלת המנדט והן הדרג המדיני והצבאי

בישראל לא ייחסו בתחילה לתקשורת את החשיבות הראויה. כתוצאה מכך ספגו הן הבריטים והן צה"ל עיתונות עוינת. אולם בעוד שהבריטים מיהרו להבין את טעותם ולאחר זמן קצר החלו להקדיש תשומת לב רבה לחזית התקשורתית, הרי צה"ל איחר להבין את העובדה, שהמאבק אינו רק על השליטה בשטח, אלא גם על דעת הקהל.²⁸ הבריטים – בניגוד לצה"ל – הצליחו לשנות את אופי הדיווחים מהשטח הודות לשימוש במגוון של טכניקות תקשורתיות. בין היתר הם שילבו כתבים במערכת הצבאית והעבירו תדרכים יזומים שהציגו את הצד הבריטי באור חיובי מול הפעילות האכזרית

של המורדים הערבים. "זאת כדי לא להשאיר את האוכלוסייה חשופה להשפעה של העיתונות הערבית".²⁹ הבנת חשיבותה של התקשורת חילחלה לדרגים בשטח, ואלה נתנו הוראות קפדניות לחיילים כיצד לנהוג באוכלוסייה המקומית.

הצלחת הבריטים לשנות את הדימוי השלילי שנוצר להם בתחילת המרד הערבי לא חזרה על עצמה בהתמודדות של צה"ל באינתיפאדה. רק בשלב מאוחר למדי הבינו קברניטי המדינה ומפקדי צה"ל את חשיבות התקשורת ונקטו מספר פעולות, ובכללן תדרכים יזומים, טיפול נאות בתקשורת ושילוב נציגים של דובר צה"ל ביחידות. אך הדברים האלה נעשו מאוחר מדי, וצה"ל לא הצליח להחזיר לעצמו את אהדת התקשורת ודעת הקהל עד לסופה של האינתיפאדה. כישלון זה הוא אחד הבולטים ביותר בלחימה של צה"ל באינתיפאדה.

סיכום

בבסיס העבודה הזאת עומדת השאלה מדוע נכשלו הפלסטינים בהשגת מטרותיהם במרד הערבי, ואילו באינתיפאדה הם הצליחו בכך. שאלה זו מתחדדת לאור העובדה שהסיבות לשני האירועים היו דומות, ובשני המקרים הופתעו השלטונות מפרוץ המהומות.

ממאמר זה עולה שהצלחת הפלסטינים באינתיפאדה נבעה בראש ובראשונה מהאחדות הפנימית ששררה בקרבם ומנכונות ההקרבה של האוכלוסייה. שני אלה היו חסרים במידה רבה במרד הערבי. לשלטונות ולפעולותיהם היה משקל רב, אך לא מכריע. ניתוח שני האירועים מלמד, לדעתי, שהצלחתה של התקוממות עממית תלויה בראש ובראשונה ביכולתם של המתקוממים לנהל נכון את ענייניהם ופחות באופי התגובה של השלטונות. ובמילים אחרות: אף שהבריטים התמודדו עם המרד הערבי בצורה טובה יותר מאשר צה"ל עם האינתיפאדה, הרי אילו היו הפלסטינים נחושים ומאוחדים במרד הערבי כפי שהיו באינתיפאדה, ייתכן שהתוצאות היו שונות. ולחלופין: אילו היו הערבים חוזרים באינתיפאדה על הטעויות שעשו במרד הערבי, אפשר שצה"ל היה מצליח לדכא את ההתקוממות למרות השגיאות שעשה.

יחד עם זאת אין ליטול לחלוטין את מקומם של השלטונות באירועים. המדיניות המגובשת והמפוכחת שנקטו הבריטים במרד הערבי תרמה רבות לכישלון הפלסטיני. במיוחד יש לציין את הצלחת הבריטים לזרוע

צה"ל נגרר אחרי האירועים; הבריטים הכתיבו את אופיים והצליחו להיות מובילים במרביתם

אז: חיילים בריטים לאחר סריקה באיזור שבו התרכזו כנופיות

אירועי אוקטובר 2000, שנמשכו גם בחודשים שלאחר מכן ואפילו עתה, עם הדפסתה של חוברת זו. בחינה של האירועים האחרונים, שאותם יזמו הפלסטינים בשטחים, ובחינת התגובה הישראלית מלמדות כי ישנה פעם נוספת חזרה על דפוסים שאיפיינו את מאבק

הערבים במהלך המרד הערבי ואת התגובה הבריטית. זה לא צריך להפתיע: כבר המדינאי האיטלקי הנודע מקיאולי כתב לפני 400 שנה, כי ההיסטוריה לעולם חוזרת. חלק מהנושאים שאובחנו בניתוח המרד הערבי והאינתיפאדה בולטים גם באירועים האחרונים. מניתוח ראשוני בלבד של האירועים, הנכונים בעת כתיבתו של המאמר הזה בסוף אוקטובר 2000, עולה כי ניתן לבחון אותם על-פי שלוש קטגוריות שנידונו באירועים הקודמים, והם:

1. שליטת ההנהגה הפלסטינית על האירועים והמאבק הפנימי.
2. המאבק על דעת הקהל ומקומה של התקשורת במאבק זה.
3. אופיה של הפעילות.

1. שליטת ההנהגה והמאבק הפנימי. הסיבה המרכזית לכישלון המרד הערבי היה העדר הנהגה מוסכמת ומקובלת על כל הרבדים של הציבור הפלסטיני. באינתיפאדה השכילו הפלסטינים להתאחד תחת הנהגה משותפת, והורגשה יד מכוונת במהלך האירועים. באינתיפאדה הנוכחית ניתן לראות ניצנים ראשוניים לחוסר שליטתו של ערפאת בשטח, אולם עדיין לא ברור אם מדובר במהלך הפיך שהוא תיכנן מראש (כדי שלא יקשרו בינו לבין מעשי הטרור) או שמדובר בהתפתחות בלתי הפיכה, שהתרחשה בניגוד לרצונו. תהיה הסיבה לחוסר השליטה אשר תהיה

– מבחינת השלטון הישראלי מדובר בהזדמנות שניתן לנצל לערעור שליטתה של ההנהגה הפלסטינית, בדומה למה שעשו הבריטים להנהגת המרד הערבי. יתר על כן, העיתונות מדווחת על מאבקי שליטה בין התנזים לחמאס.³⁰ בין היתר דווח שהתנזים, שהוא הגורם הדומיננטי במהומות, החל להדגיש יותר ויותר מוטיבים דתיים ופועל לדחיקת אנשי החמאס מהמסגדים. אם אכן מדובר בדיווחים נכונים ולא בלוחמה פסיכולוגית ישראלית, הרי יש כאן הזדמנות לפעול להעמקת הקרע הפנימי ברחוב הפלסטיני, כפי שהבריטים העמיקו את הקרע בין המתונים לקיצוניים במהלך המרד הערבי. עם זאת יש לזכור כי ישראל נכשלה בניסיונותיה

פירוד בתוך המחנה הפלסטיני לצד ניהול מגוון של פעולות צבאיות יעילות. לעומת זאת צה"ל נכשל בתחילת האינתיפאדה בהבנת אופיים של האירועים, ובפעולותיו רק ליבה את היצרים. מפקדי צה"ל לא השכילו ללמוד את לקחי הבריטים מהמרד הערבי –

בעיקר בכל הנוגע לשימוש בנשק חם, לחשיבותה של נטילת היוזמה ולשימוש באמצעים פוליטיים מעבר לפעילות הצבאית גרידא – כדי להתמודד ביעילות עם התקוממות עממית. כאשר התעשת הצבא, כבר נטלו הפלסטינים את היוזמה. ואף שבמהלך האינתיפאדה הצליח הצבא להשתלט על האירועים, וברצף של פעולות מוצלחות עלה בידו לעיתים ליטול את היוזמה לידי, הרי בסך הכול נותרה היוזמה בידי הפלסטינים. כך קרה שהמצב שנוצר בשטח היה של תיקו, של העדר הכרעה.

פירושו של דבר שהאירועים נמשכו, הבעיה לא נפתרה ונותרה על סדר היום העולמי. בסופו של דבר זו הייתה מטרת הפלסטינים. במילים אחרות, הפלסטינים השיגו את מטרתם המרכזית: שדעת הקהל העולמית מודעת לכך שיש לפתור את הבעיה הפלסטינית.

מסקנתי היא כי כאשר יש לארגון עממי מטרות ברורות ומוגדרות, כאשר הוא מאוחד בתוכו ומצליח לגייס את תמיכת הקהילה הבינלאומית, טובים סיכוייו להצליח. תגובת השלטונות יכולה רק לעכב את מימוש מטרותיו, אך לא למנוע ממנו את השגתן בסופו של דבר. יתר על כן, פעילות הבריטים הוכיחה כי באמצעים צבאיים בלבד לא ניתן לדכא התקוממות עממית, ושלטון שיפעיל רק את אמצעיו הצבאיים, נידון לכישלון.

התוצאה הסופית הייתה שהערבים במרד הערבי הגיעו לקו

הגמר כשהם מותשים ומפולגים, ואף שהיו להם הצלחות מדיניות, הם לא היו מסוגלים לממשן. לעומת זאת באינתיפאדה הגיעו הפלסטינים לשלב המכריע כשהם מאוחדים, ונמצאו להם הכוחות הנפשיים והחומריים להמשיך במאבקם המדיני.

אחרית דבר – זרקור לאירועי אוקטובר 2000 (אינתיפאדת אל-אקצא)

בעוד אני כותב את המאמר הזה, שבו ניסיתי להוכיח כי האירועים שהתרחשו במרד הערבי חזרו על עצמם במידה רבה כמעט חמישה עשורים מאוחר יותר, באינתיפאדה, פרצו

הצלחת הפלסטינים באינתיפאדה
נבעה בראש ובראשונה מהאחדות
הפנימית ששררה בקרבם
ומנכונות ההקרבה של
האוכלוסייה. שני אלה היו חסרים
במידה רבה במרד הערבי

תקופת האינתיפאדה: בדיקת רכב השוד

לתקוע טריז בין החמאס לפת"ח במהלך האינתיפאדה הראשונה.

2. **המאבק על דעת הקהל.** הדיווח של כלי התקשורת העולמיים מוסיף להיות מוטה לטובת הפלסטינים. אחת הסיבות לחוסר האובייקטיביות הזאת נחשפה בעקבות הלינץ'

בשני חיילי המילואים ברמאללה. מתברר שהרשתות הזרות רקמו "דילים" מפוקפקים עם הפלסטינים: דיווח תקשורתי אוהד תמורת גישה לאזורי עימות מסוכנים – לרוב באמצעות צוותים פלסטיניים. ישראל ניצלה את פרשת הלינץ' כדי להציג את אופיו של הצד הפלסטיני, אולם לא השכילה לנצל הזדמנויות תקשורתיות אחרות שנקרו לה, דוגמת הפיכתו של קבר יוסף למסגד – בניגוד לכל ההסכמים – והתבטאותה של מלכת שוודיה, מדינה שאינה ידועה באהדתה לישראל, בגנות השימוש שעושים הפלסטינים בילדים בקו האש.

3. **אופי הפעילות הפלסטינית.** בדומה למרד הערבי בשנים 1936-1939 ולאירועי האינתיפאדה, כך גם אירועי אוקטובר 2000 החלו מפעילות רחוב, מהפגנות וממאבק עממי. אולם באירועי אוקטובר – בניגוד לאינתיפאדה ובדומה למרד – התפתח תהליך של מעבר ממאבק עממי למאבק מזוין, מה שמבליט כי באינתיפאדה הנוכחית חוזרים הפלסטינים על אחת הטעויות המרכזיות שעשו במרד הערבי: המעבר מהפגנות וממאבק עממי למאבק מזוין. השימוש הרב בנשק חם עלול להיות לפלסטינים לרועץ, מכיוון שהפעילות הזאת פוגעת בתדמית של פעילות עממית, שעליה הקפידו לשמור במהלך האינתיפאדה. בעקבות השימוש בנשק חם נוצרת – בעיני דעת הקהל – סימטרייה בין שני הצדדים הלוחמים, דבר המוביל לכך שהפלסטינים מאבדים את יתרונם הגדול, הנובע מחולשתם.

ניתוח חלקי וראשוני של האירועים האחרונים מלמד שהמדיניות שנוקט הפעם צה"ל דומה יותר לזו שנקטו השלטונות הבריטיים לדיכוי המרד הערבי. משמעות הדבר שצה"ל הפיק לקחים מכישלונותיו באינתיפאדה הראשונה. אלה הן החדשות הטובות. החדשות הפחות טובות הן שגם הבריטים, שבסך הכול הגיבו נכון על המרד, נזקקו לשלוש שנים כדי להדבירו.

מקורות

1. יהושע פורת, **ממהומות למרידה, התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1929-1939**, עם עובד, 1978, עמ' 160
2. צבי אל פלג, **מאורעות 1936-1939, פרעות או מרד? מכון שילוח, אוניברסיטת ת"א**, 1977, עמ' 6
3. **שנתיים לאינתיפאדה**, מחלקת היסטוריה, 1990, עמ' 9
4. אריה שלו, **האינתיפאדה – הסיבות, המאפיינים וההשלכות**, המרכז למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב, הוצאת פפירוס,

1990, עמ' 22-21

5. יובל ארנון אוהנה, **חרב מבית, המאבק הפנימי בתנועה הפלסטינית 1929-1939**, עם עובד, 1978, עמ' 253
6. שלו, שם, עמ' 26
7. גד גילבר ואשר ססר (עורכים), **בעין הסכסוך – האינתיפאדה**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1992, עמ' 36-37
8. יגאל אייל, **האינתיפאדה הראשונה**, הוצאת מערכות, 1998, עמ' 83
9. אסלח ג'אד, "מסלונים לוועדות עממיות – הנשים הפלסטיניות 1919-1989", מתוך **האינתיפאדה – מבט מבפנים**, בעריכת שלמה סבירסקי ואילן פפה, הוצאת למפרש, 1992, עמ' 34

10. יובל ארנון אוהנה, שם, עמ' 277

11. סלים תמארי, "בעלי חנויות, רוכלים וההתנגדות העירונית באינתיפאדה", מתוך **האינתיפאדה – מבט מבפנים**, עמ' 87
12. Kenneth W. Stein, "The Intifada and the 1936-1939 Uprising: A Comparison", **Journal of Palestine Studies**, Summer 1990, P. 70
13. עזרא דנין, **תעודות דמויות מגנזי הכנופיות הערביות במאורעות 1936-1939**, מגנס, 1980, עמ' ל' בהקדמה
14. סלים תמארי, שם, עמ' 94
15. אלחנן אורן, "תגובה תוך הבלגה בשנות המרד הערבי", בתוך **חקרי מלחמה** לזכר לסייה גלילי, עמ' 99
16. הלל פריש, "ממאבק מזוין לגיוס פוליטי", בתוך **בעין הסכסוך** בעריכת אשר ססר וגד גילבר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1992, עמ' 61
17. סטיין, שם, עמ' 66
18. חביב כנען, **בעיני השוטר הפלסטיני, סיפור לידתה של תנועת ההתנגדות הערבית**, הוצאת מסדה, 1980, עמ' 208
19. **שנתיים לאינתיפאדה**, עמ' 299
20. יגאל אייל, שם, עמ' 73
21. חיים לבנברג, **האינתיפאדה – ההפתעה וההתפכחות**, מחלקת היסטוריה, 1998, עמ' 33
22. Geoffrey J. Morton, **Just a Job, Some Experiences of a Colonial Policeman**, London, 1957, P. 79-80
23. "גנרל דיל ולקחיו על המרד הערבי", מתוך **קובץ תעודות בריטיות מימי המרד הערבי** בעריכת אורי דרומי, מערכות 315, יוני 1989, עמ' 36-35
24. משה בר-כוכבא (בריל), "מחדל האינתיפאדה וההכרח למגרה", **נתיב**, מרס 1991, עמ' 49
25. חיים לבנברג, שם, עמ' 35
26. יהושע פורת, שם, עמ' 247
27. דיון שנערך בלשכת שר הביטחון בנושא החמאס באמצע ספטמבר 1988, מתוך חיים לבנברג, שם, עמ' 79
28. אריה שלו, שם, עמ' 50
29. יגאל אייל, שם, עמ' 77
30. איתן רבין, **מעריב**, 25 באוקטובר 2000, עמ' 3

